

Герасимчук С.В.

Художні смисли алегоричного зображення у "Слові на Вербну неділю" Кирила Турівського

Герасимчук Сніжана Вадимівна, аспірант

Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир, Україна

Received October 3, 2013; Accepted November 15, 2013

Анотація: Давньоукраїнський проповідник Кирило Турівський у "Слові на Вербну неділю" художньо опрацьовує, переосмислює біблійну історію про в'їзд Ісуса Христа до Єрусалиму. В основі його твору лежить творча інтерпретація релігійних символів та алегорій. Стаття присвячена дослідженню художніх смислів алегоричного зображення у давньоукраїнській пам'ятці.

Ключові слова: алегорія, художня інтерпретація, образ Єрусалима, біблійний сюжет, біблійні мотиви.

Кирилу Турівському, відомому давньоукраїнському проповідникові, приписують авторство восьми святкових урочистих "слів", присвячених недільним святкам восьми тижнів до та після Великодня, починаючи з Вербної неділі. За своїм змістом та формою ці літературні пам'ятки вважаються блискучими зразками давньоукраїнського ораторського проповідництва, складеними за високими канонами візантійського красномовства, у яких проте яскраво проявляється авторська індивідуальність. Головним завданням кожного зі слів є "розкриття символічного, таємничого, духовного сенсу описуваних подій" [5]. У своїх словах "Кирило доповнює і розвиває євангельські сюжети, які лежать в їх основі, новими подробностями, складає діалоги персонажів, створюючи, таким чином, новий сюжет, який надавав би йому більші можливості для алегоричного тлумачення того чи іншого свята" [5]. Стиль Турівського характеризується увагою до орнаментативності твору: він будує свої слова на яскравих алегоріях, ефективних порівняннях, цікавих метафорах та промовистих символах.

Один із найбагатших на алегорії твір єпископа – "Слово на Вербну неділю", у якому творчо інтерпретується в'їзд Ісуса Христа в Єрусалим. М. С. Грушевський у своїй праці "Історія української літератури" наголошує на такій складовій творчості Кирила Турівського, як майстерна передача євангельських сюжетів за допомогою колоритних алегорій. Але автор не зупиняється окремо на аналізі алегоричних форм у пам'ятці "Слово на Вербну неділю". К.Д. Зеєман, досліджуючи прийоми алегоричної екзегези в літературі Київської Русі, розглядає цей твір як приклад особливо багатой алегорези. Він аналізує образи пам'ятки з погляду наявних у ній буквального та духовного, морального значень. Проте автор не ставить за мету дослідити джерела алегорези та врахувати алегоричні деталі, які виявляються шляхом детальної інтерпретації. Метою нашого дослідження є з'ясування смислів та функцій алегорій у процесі інтерпретації художніх образів пам'ятки. Наукова методологія дослідження ґрунтується на засадах герменевтики, складовою частиною якої є християнська екзегетика, що зосереджується на тлумаченні Святого Письма, окремих положеннях міфологічного аналізу та літературної компаративістики.

Алегоризм пронизує усю структуру твору: від початку до кінця. Уже вступна частина "Слова на Вербну неділю" тлумачиться автором алегорично. В буквальному сенсі вона являє собою похвалу скарбам, багатствам і дарам будинку, його будівничим [4, с. 112]. Ці образи зумовлені авторською установкою в межах обраної фабули інакомовно представити церкву та її служителів, "иже вірою и чистою ближнии Богу створишася и приемлють Святаго Духа благодатью различныя дары учению и ціленю по мірі дара Христова" [2]. Алегорична структура вступної частини передбачає поєднання буденного та вищого смислу. Останній розкривається у процесі авторського тлумачення на основі співвіднесення із поняттями повсякденної дійсності: їжа – "слова євангельская", будинок – "Церкви", будівничі – "патриархи и єпископы, єрія же и игумены, и вся церковныя учителя" [2]. У цьому епізоді тілесно-чуттєвий вимір стає основою для розвитку актуального у богословській літературі мотиву духовного годування, духовних скарбів та духовної оселі.

Образ церкви – один із важливих семантичних складових середньовічної культури, адже за справедливим твердженням Сергія Бабича, "церква була своєрідною реальністю, священним світом, відповідно до якого християнин співмірював себе та своє суспільне середовище, до якого належав" [1, с. 116]. У "Слові на Вербну неділю" Кирила Турівського церква уподібнюється до алегорії замощного і славного дому, який дає усім людям пожиток. Дім, на думку Сергія Бабича, був "візуальним символом, який утілював ідею ідеального єднання спільноти християн мов єдиної духовної родини (...) з образом дому ототожнюється визначення Церкви як "помешкання істини" та "фундаменту правди". На противагу площі, Собор реалізує архетип дому, міста locus (-у), який володіє сакральним характером, оскільки це місце, де присутній Бог, і водночас це місце зібрання" [1, с. 116]. Символічна конотація образу житла як упорядкованого, гармонійного простору, у якому людині затишно, де вона відчуває себе природно, пояснює створення автором алегоричного образу дому-церкви як ідеальної форми людського існування, дарованої Богом людям. Відповідно до інтерпретації Володимира Проппа будинок являє собою осердя ряду міфологічних (насамперед

ініціаційних) уявлень. Дослідник пов'язує дім з ритуальними обрядами посвячення і зазначає, що одна із фаз обряду полягає в "поверненні неофіта додому" [6, с. 167]. Ця обставина може слугувати методологічним алгоритмом у процесі аналізу образу дому як алегорії церкви. У свідомості віруючого середньовічного християнина залучення людини до лона церкви сприймалося як своєрідне її духовне оновлення, освячення через прихід до Божого дому, фактично як одна із фаз ініціації, яка мала на меті підготовку людини до духовного життя в єдності з єдиновірцями. Як учасники обряду посвячення були цілком свідомі того, що в процесі ініціації вони помирають і воскрешають заново [6, с. 150], так і саме хрещення та навернення людини до церкви сприймалося як знамення нового її народження, а боротьба протягом життя зі спокусами тлінного світу, слідування релігійним канонам – як повернення людини до її природного стану – стану перших людей до гріхопадіння. Сутність християнської ініціації – у прокладанні людиною собі дороги до сакрального простору.

Розглядаючи моменти, які йдуть за посвяченням, Володимир Пропп виокремлює такий елемент будинку, віднайденого героєм, як накритий стіл. При чому в ньому останній бачить іншу подачу їжі, ніж та, до якої звик: "тут кожен має свою частину, і частини ці рівні" [6, с. 208]. У "Слові на Вербну неділю" у звеличеному домі спостерігається також можливість для кожного бажаного втамувати голод залишками царської трапези. Автор свідомо применшує кількість їжі, адже показ насичення крихтами допомагає відтінити ідею поживності таких харчів. У християнській літературі образ їжі один із основних, оскільки за допомогою його постулюється важлива сакральна істина: віра в Господа і слідування його волі – єдине, що може сповна наситити людину: "обилны и преполнены царское трапезы мнози отстатци, от нихже нищии препитаеми бывають, — не гиблющею ядью, но пребывающею в живот вічний" [2]. Він сприяє втіленню ідеалу служіння Богу: головною поживою для людини має бути воля Отця (прикладом для наслідування є сам Ісус Христос) [Іоанн 4: 34], тому варто дбати не лише і не стільки про тілесне насичення, скільки про тамування духовного голоду шляхом слідування євангельським канонам.

За християнськими переконаннями, процес усвідомлення людиною її гріховності, небажання бути рабом своїх пристрастей повинні викликати у неї потребу змінити статус свого індивідуального буття, досягти радикально іншого стану, несумісного з пристрастями та відчуженням профанного світу. Це стає першою сходинкою до переродження людини. Власне, процес хрещення та залучення до церковного життя трактується як вихід людини у іншу сферу буття, в якій відбувається її діалог з Богом. Важливість причетності кожного смертного до трансцендентної реальності підкреслена у панегіричному за своїм характером вступі "Слова на Вербну неділю" Кирила Турівського. Споживання царської трапези, збагачення царськими скарбами, життя в домі Божому – це і є образи того вищого буття, осягнення якого збагачує лю-

дину духовно, через яке вона власне освячується, це і є одна із фаз обряду ініціації, яку Володимир Пропп означив як "повернення неофіта додому" [6, с. 167].

В головній частині твору Кирило Турівський оповідає історію в'їзду Христа в Єрусалим, вплітаючи в неї інакомовні вислови пророків. Образна система основної частини пам'ятки не є оригінальною, але авторське тлумачення біблійного оповідання, ускладненого додатковими художніми деталями, сформувало самобутній твір. Установа давньоукраїнського письменника в межах обраної фабули інакомовно представити загальновідому подію сприяла оновленню її бачення, актуалізувала її для сучасників. Інтерпретація алегорій здійснюється автором у відповідності до середньовічного світобачення та світовідчуття. Образ Єрусалима – місткий, конститууючий елемент творів на богословську тематику, одна із основних смислових матриць християнської культури, у якій він проявлявся в іпостасях земного міста та місця у аксіологізованому сакральному просторі. Образ Небесного Єрусалиму безпосередньо пов'язаний із темою спасіння людини, яка прагненням відновити первісну єдність з Богом торує собі дорогу до раю. В основній частині "Слова на Вербну неділю" Єрусалим набуває аналогічного значення місця перебування душ праведників, містичної та метафізичної категорії Небесного Царства. Кирило Турівський супроводжує оповідь про в'їзд Христа до Єрусалиму на віслюкові цитуванням пророцтва Захарія, яке звучить як заклик дочкам Сіона радіти приході їхнього царя і тлумачить зашифровані пророком образи як душі праведних. Образ віслюка, на якому сидів Ісус, у творі також набуває алегоричного значення – це язичницькі народи, яких Христос урятував від диявольських облуди, пославши до них із євангельським вченням своїх апостолів. Можна припустити, що давньоруський проповідник під час сприйняття та у процесі тлумачення біблійних сюжетів вбачав у цьому образі схожі смисли, що й вплинуло на репрезентацію та інтерпретацію алегорії віслюка в оригінальній пам'ятці. Наприклад, Яковлеве пророкування майбутньому коліну Іудовому про прихід Миротворця, якому покоряться народи ("Він прив'яже до виноградної лозини ослия своє, і до лози кращого винограду дитя ослиці своєї" [Бут. 49: 11]), могло бути потрактоване давньоукраїнським автором як приведення Ісусом та його послідовниками язичницьких народів до виноградної лози, що у свідомості давніх землеробів була символіко-алегоричним образом Божества [7, с. 634]. Кирило Турівський послідовно вводить у цей контекст євангельський епізод із покладанням риз апостолами на віслюка, вистиланням народом дороги, якою прямує Христос, віттям дерев, одягом. В інтерпретації проповідника ці образні формули засвідчують широке розповсюдження християнських чеснот серед людей, які своєю вірою прокладають собі дорогу до Царства Небесного. Авторська установка до цілковитої алегоризації біблійної оповіді зумовлює й переосмислення образів людей, які супроводжують та возносять хвалу Сину Божому: ті, хто попереду йдуть, – це пророки та апостоли, позаду – святителі і мученики, які творять добрі справи на

славу й догоду Господові. Опис оживлення і радості Єрусалима, зумовлених приходом Ісуса, оригінально експонується за допомогою градації алегоричних форм: "старці быстро шествоваху, да Ісусу яко Богу поклоняться; отроци скоро течаху, да и прославят о чудеси Лазорева възскресения; младеньци, яко крилати окрест Ісуса паряще, вопияху: "Осана сыну Давыдову! Благословен грядый во имя Господне! Бог Господь и явился нам!" [2]. Автор підсилює емоційну змістовність та насиченість тексту шляхом змалювання всезагального розуміння значущості події в'їзду Христа до Єрусалима: від найстаріших жителів міста до його наймолодших мешканців – усі вітають Ісуса: "Старца бо язычския намінуеть люди: преже бо Аврама и Израиля языци суть; тогда, прельщени, от Бога уклонившесе, нын же Сыну Божию вірою поклоняються. Образ же отрок всъчестный, дівство любящий, отческый чин нарече, беспрестани славящим Христа и чудеса Божию благодатию сътворяющим. Младеньци же вся хрестьяны прообрази, иже ничтоже пытають о Христе, но о томъ живуще и за того умирающе, и тому обіты и молитвы въздающе" [2]. Автор, використовуючи біблійну образність та доповнюючи свій твір новими зображально-виражальними засобами, семантично збагачує його та підсилює емоційне звучання тексту. З метою зображення маловіри тих, хто обрав своїм покликанням служіння Богу, Турівський вводить у твір алегоричні антропоніми "Анна" і "Каіафа" – узагальнюючий образ представників ієрейського чину, які, забувши біблійні пророцтва, не повірили у прихід Сина Божого. Цей об'єкт естетичного впливу сформований на основі логічних відношень, зумовлених християнською традицією, – первосвященники Іудеї являють собою образи з негативною конотацією у зв'язку із тим, що вони стали винуватцями загибелі Ісуса Христа.

У біблійному протексті деталізована алегорична інтерпретація оповіді про в'їзд Христа до Єрусалима відсутня. Турівський вдається до розширення вказаної історії: це не просто компіляція біблійного оповідання, це його неповторне переосмислення, оригінальне тлумачення, яке надало творові додаткового патетичного звучання і заклало основи самобутньої ефективної проповіді, здатної захопити читача та слухача.

Алегоричне тлумачення в заключній частині твору слугує засобом морального звернення до слухачів.

Вона містить ряд порівняльних конструкцій, побудованих на основі потрактованих алегоричних моделей головної частини: "изыдем любовью, яко народи, в срѣтение ему и сломим гнѣводержание, яко и вѣтви; постелем ему, яко и ризы, добрыя дѣтели; възкликнем молитвами и безлобьем, яко младеньци" [2]. В заключній частині давньоукраїнської пам'ятки знову з'являється алегоричний образ Єрусалима, на цей раз у заклику: "и не погубим труд сорокаднєвного поста, в котором мы подвизались, очищаясь от всяческой скверны, чтоб вступил ныне в наш Иерусалим Христос" [2]. Єрусалим набуває тропологічного значення праведної душі християнина, очищеної Христом від скверни і збереженої самою людиною в чистоті. У "Слові на Вербну неділю" відбувається перенесення фактографічної оповіді християнського дискурсу у новий екзистенційний вимір, у якому алегоричний образ Єрусалима, залежно від контексту набуває аналогічного (Царство Боже) чи тропологічного (душа праведника) значення.

Отже, "Слово на Вербну неділю" давньоукраїнського проповідника Кирила Турівського характеризується яскравою образністю, що проявляється передусім у колоритних алегоріях, які сприяють художньо-вивершеному унаочненню релігійно-моральних настанов, постульованих автором. Давньоукраїнський проповідник, обравши конституюючим елементом художньої структури "Слова на Вербну неділю" біблійну історію про в'їзд Христа до Єрусалима, кожен її елемент увів у алегоричну систему координат і здійснив інтерпретацію смислу євангельської оповіді. Достойність алегоричних тлумачень у "Слові на Вербну неділю" полягає в тому, що вони дозволяють вбачати в біблійних образах та ідеях додаткові змістовні грані та смислові відтінки, в яких криється його актуальність. Алегоричні зображально-виражальні ряди вступної та основної частини сформуливали ідейно-аксіологічні настанови, розвинені в побудованих на порівняннях та метафорах закликах заключної частини. Цінність проповіді проявляється насамперед в тому, що художні засоби, використані в ній, сприяли виробленню не лише її напучувально-дидактичного характеру, а й характеру дієвого, оскільки, спрямовані на емоціогенну сферу людини, вони значною мірою впливали на становлення світовідчуття та світобачення, а відповідно й зумовлювали поведінку вірян.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабич С.В. Творчість Мелетія Смотрицького в контексті раннього українського бароко / Сергій Бабич. – Випуск 2. – Львів: Свічадо, 2009. – 177 с.
2. В неділю цвітнюю о сказании евангельстѣм святого Кирила // Библиотека литературы древней Руси: в 12 т. / под ред. Д.С. Лихачева, Л.А. Дмитриева, А.А. Алексеева, Н.В. Поньрко. – СПб.: Наука, 1997. – 2003. – Т. 4: XII век. – 1997. – 687 с. – Режим доступу до видання: <http://lib.pushkin-skijdom.ru/Default.aspx?tabid=4936>
3. Грушевський М. С. Історія української літератури: в 6 т. 9 кн. / Михайло Грушевський. – К.: Либідь, 1993 – 1995. – Т. 3: Оригінальне письменство XII – XIII в. / [упоряд. В. В. Яременко; приміт. С. К. Росовецького]. – 1993. – 285 с.
4. Зеemann К.Д. Приемы аллегорической экзегезы в литературе Киевской Руси / К. Д. Зеemann // Труды Отдела древне-

- русской литературы: в 61 т. / Российская академия наук. Институт русской литературы (Пушкинский Дом) / отв. ред. Д.С. Лихачев. – СПб.: «Дмитрий Буланин», 1934 – 2010. – Т. 48. – 1993. – 498 с.
5. История русской литературы X – XVII вв.: учеб. пособие [для студентов пед. ин-тов] / [Л.А. Дмитриев, Д.С. Лихачев, Я.С. Лурье и др.]; под ред. Д.С. Лихачева. – М.: Просвещение, 1979. – 462 с., ил. – Режим доступа к изданию: http://www.infolib.info/philol/lihachev/1_4.html
6. Пропп В.Я. Собрание трудов [Текст]: в 8 т. / В.Я. Пропп / под ред. Г.Н. Шелогурова. – М.: Лабиринт, 1998 – 2001. – Т. 2: Морфология волшебной сказки; Исторические корни волшебной сказки. – 1998. – 511 с.

7. Фрейденберг О. М. Въезд в Иерусалим на осле // Миф и литература древности / О. Фрейденберг. – Москва, 1998. – с. 623-665.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITARETED

1. Babych S.V. Tvorchist Meletija Smotrytskogo v konteksti ukrajinskoho baroko [Meletij Smotrytskyj works in the contecst of early Ukrainian baroque] / Sergij Babych. – Vypusk 2. – Lviv: Svichado, 2009. – 177 s.
2. V nedilju cvitnuju o skazaniji evangelistim svatogo Kyryla [Tale on Palm Sunday by St. Kyrylo] // Biblioteka literatury Drevnej Rusi: v 12 t. / pod red. D.S. Likhachova, L.A. Dmitrieva, A.A. Alexeeva, N.V. Ponyrko. – Sankt-Peterburg: 1997. – 2003. – T. 4: XII st. – 1997. – 687 s. – Access: <http://lib.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=4936>
3. Grushevskii M.S. Istorija ukrajinskoi literatury: v 6 t. 9 k. [History of Ukrainian literature] / Mykhailo Grushevskii. – K.: Lybid, 1993 – 1995. – T. 3: Oryginalne pysmenstvo XII – XIII st. / [uporjad. V.V. Jaremenko; prymit. S.K. Rosovetskogo]. – 1993. – 285 s.
4. Zeemann K.D. Prijomy allegoricheskoi ekzegezy v literature Kijevskoi Rusi [Methods of allegorical exegesis in Kyiv Rus literature] / K.D. Zeemann // Trudy Otdela drevnerusskoj literatury: v 61 t. / Rossijskaja akademija nauk. Institut russkoj literatury (Pushkinskii Dom) / otv. red. D. S. Likhachov. – SPb.: «Dmitrij Bulanin», 1934 – 2010. – T. 48. – 1993. – 498 s.
5. Istorija russkoj literatury X – XVII vv.: ucheb. posobie [dlja studentov ped. in-tov] [History of Russian literature X – XVII century] / [L.A. Dmitriev, D.S. Likhachov, J.S. Lurje i dr.]; pod red. D.S. Likhachova. – M.: Prosvesheniye, 1979. – 462 s.
6. Propp V.J. Sobranije trudov [Text]: v 8 t. [Collected Works] / V.J. Propp // pod red. G.N. Shelogurova. – M.: Labirint, 1998 – 2001. – T. 2: Morfologija volshebnoj skazki; Istoricheskije korni volshebnoj skazki. – 1998. – 511 s.
7. Frejdenberg O.M. Vjezd v Ierusalim na osle [Entrance into Jerusalem] // Mif i literatura drevnosti / O. Frejdenberg. – Moskva, 1998. – S. 623 – 665.

Gerasymchuk S.V. Artistic meanings of allegoric images in "Tale on Palm Sunday" by Cyril of Turiv

Abstract: Old Ukrainian preacher uses the Bible history about Jesus Christ entrance into Jerusalem in this text. Creative interpretation of religious symbols and allegories lies in its core. The article is devoted to learning artistic meanings of allegoric images in "Tale on Palm Sunday" by Cyril of Turiv. One of the key allegorical images of the work is the image of Jerusalem, which author interprets according to medieval aesthetics: depending on the author's guidelines it acquires anagogical (Kingdom of God) or tropological (soul of the righteous) meaning. Another cross-cutting image is the image of the Church, which appears in the book as a wealthy and glorious house that gives all people asylum. The article also explores the meanings of allegories of the introductory part of the work. In literal sense, it is a praise treasures, riches and gifts of the house, its builders. These images are caused by the author's guidance within the selected plot to present the church and its ministers figuratively. They are the foundation for development of the contemporary motif of spiritual feeding, spiritual treasures and spiritual abode in the theological literature. In the process of finding out the meanings of the allegorical images in the introductory part, outlines the author's intention to present the consumption of royal meal, enrichment with royal treasures, life in the house of God as images of the highest being, understanding of which enriches a person spiritually. Analysis of the artistic meanings of the allegorical depiction in "Tale on Palm Sunday" gives the reasons to believe that the allegories used in a memoir helped to develop not only its didactical character, but also acting character, as focused on the scope of human emotion, they have great influence on the formation of attitude and worldview, and thereafter, predetermined the behaviour of faithful.

Keywords: *allegory, artistic interpretation, images of Jerusalem, biblical story, biblical motive*

Герасимчук С.В. Художественные смыслы аллегорического изображения в «Слове на Вербное воскресенье» Кирилла Туровского

Аннотация: Древнеукраинский проповедник Кирилл Туровский в «Слове на Вербное воскресенье» художественно обрабатывает, переосмысливает библейскую историю о въезде Христа в Иерусалим. В основании его произведения лежит творческая интерпретация религиозных символов и аллегорий. Статья посвящена исследованию художественных смыслов аллегорического изображения в древнеукраинском памятнике. Одним из ключевых аллегорических образов произведения есть образ Иерусалима, который автор интерпретирует в духе средневековой эстетики: в зависимости от авторской установки он приобретает то анагогического (Царство Божие), то тропологического (душа праведника) значения. Ключевым образом произведения есть также образ церкви, который автором трактуется как богатый и славный дом. В статье выясняется значение и аллегорий вступительной части произведения. В буквальном смысле она являет собой похвалу сокровищам, богатствам и дарам дома, его строителям. Эти образы обусловлены авторской установкой образно представить церковь и ее служителей. Они служат основой для развития актуального в богословской литературе мотива духовного насыщения, духовных сокровищ и духовного жилья. В процессе интерпретации аллегорических образов вступительной части произведения вырисовывается авторская интенция представить употребление царской трапезы, обогащение царскими сокровищами, жизнь в доме Божьем как образы того высшего бытия, осознание которого обогащает человека духовно. Анализ художественных смыслов аллегорического изображения в "Слове на Вербное воскресенье" дает основания утверждать, что использованные в произведении аллегории способствовали тому, что оно приобрело не только наставочно-дидактический характер, а и стало произведением, побуждающим к действию, поскольку обращенные на эмоциональную сферу человека аллегории в значительной степени влияли на становление мировоззрения, а следовательно – обуславливали поведение мирян.

Ключевые слова: *аллегория, художественная интерпретация, образ Иерусалима, библейский сюжет, библейский мотив*